

kincsévé Apollinairt és Eliotot, hogy közben Horatiust és Goethet is mai szemmel tudja újraolvasztatni, sőt újra is értelmeztetni.

Érdeemes volna külön külön írni, hogy fölfedező kedve a kortárs magyar irodalom megítélésében milyen eredményekre vezet, elsősorban Hajnal Anna, Somlyó György, Szentkúthy Miklós portréjának rajzában. S ugyanúgy arról, mennyi új adalékkal gazdagítja most is *A líra regényé*-nek páratlanul szép visszaemlékezését.

Mindennek kifejtése tanulmány feladata lehetne. A *Megközelítések* gazdag könyv; újfent bizonyítja a régi legendák végleges elavulását. Vas István neve mellől el kell hagyni a kicsinyítő „urbánus” jelzőt. Ott az ő helye is, ahol a magyar irodalom örök baloldalának a szíve dobog. Nem hiába vallja mesterének Aranyt és Babitsot. Irodalmunknak azt a vonulatát gazdagítja újra, melyben a jelző nélküli igazi értékek találhatók. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1969.*)

BELÁDI MIKLÓS

HÁROM VITATOTT REGÉNY

HERNÁDI GYULA: SIROKKÓ

Amikor barátom kezembe adta a könyvet, hogy olvassam el, megjegyezte: a Jancsó-filmek bírálói Hernádival is vitatkoznak. A *Sirokkó* olvastán úgy láttam, nagyon igaz van. A Népszabadságban ennek a regénynek az ürügyén jórészt a *Fényes szerek* kavarta összecsapás érvei hangoztak el ismét. Azt is hozzátehetjük, hogy a konkrét elemzés helyett a partnerek általában a realizmus, az írói szabadság és elkötelezettség, az irodalom és a politika, a kritika és a politika kapcsolatát feszegették. Pándi Pál szerint a regény nem „a faszizma mikromodellje”, az olvasó asszociálhatja hozzá a személyi kultusz törvénytelenégeit is. Hernádi a nyugati polgári írók módjára világszemléletté emelte, hogy az erőszak elkerülhetetlen. Anti-realista ábrázolásmódja miatt pedig „lehetetlen differenciálni rendszer és rendszer, hatalom és hatalom, szocialista törvényesség és antikommunista törvénytelenesség között”. Sükösd Mihály ezt cikkében erőszakolt átpolitizálásnak és félreértésnek nevezte, Heller Ágnes pedig Pándi világosan kinyilvánított realizmusigényéről jelentette ki, hogy ezt az „orientációs kategóriát” alkalmazza csorbát szenved a kritika, inszINUÁCIÓT emlegetett. A válaszcikk kivédte az ellenérveket, jelezvén, hogy a regény politikai tartalmából indult ki, politikai napilapban jelentetve meg írását. A Népszabadság ezzel a reflexióval lezárta a vitát, pedig a résztvevők nem jutottak közelebb egymáshoz. — Hernádi könyve napok alatt eltűnt a könyvesboltokból.

A cselekmény lassan indul, eleinte nehezen tájékozódunk az alakok között, találgatjuk az események összefüggéseit, értelmét. Az első fejezet végére annyit sejtünk, hogy Janka-pusztán horvát nacionalisták gyülekeznek, a regény befejező mondataiból tudjuk meg, hogy a Sándor király elleni merényletet készítik elő. A kiképzés irányításával ekkor bízzák meg Lázár Markot.

A szűkösen kapott információ helyenként a megértést veszélyezteti. Az első fejezetben bemutatott három férfi, Alexander, Jive és Ante közül a továbbiakban csak Antanak van szerepe, ő a magyarországi csoport vezetője. A repülőgépeket várva emlegetik Korellt, egy Kovacsics nevű személy magatartását kifogásolják, arra céloznak, hogy tevékenységükben valamilyen fordulat következett be, de egyáltalán nem tudjuk, heroincsempészek vagy sportrepülő, illegális kommunisták vagy emberrablók-e. Ante egy mondatkezdetének értelmét („Ebben a szituációban...”) akkor sem fejtjük meg teljesen, amikor a testvérként üdvözölt, zenével, borral fogadott társaikat meglepő fordulatként kivégzik. „Akcióról!” érkeztek ide, állítólag pihenni. Mosolyogva és szeretettel ölelik magukhoz, fürdőt ígérnek nekik, Ante mosolyogva üríti egészségükre a poharát. Pár perc múlva szürke ruhás férfiak hangtompítós revolverrel lelövik őket. Bűnösök voltak? Ha igen, milyen bűnben, kik ítéleznek feletük? A bűnös és az ártatlan kategóriája relatív. Terroristák, fasiszták voltak — bűnösségükhöz nem fér kétség. Saját társaik likvidálták őket, mert valamilyen okból szembefordultak velük — ez némiképpen módosíthatja megítélésüket. De mi volt a szembefordulás oka, mit akartak tenni? Ezekre a kérdésekre nincs válasz, csak találgathatunk. Nyolc férfit kivégeztek, a kilencediket nem, ő kitüntetéset kap. Miért?

A második fejezettel az egyetlen életben maradt, Lázár Marko sorsát követjük. Amikor kiszáll a repülőgépből, megjelenésével személyiségzavart árul el: „törött tükrökben áll, megmozdul, a tükör ingajárásában felgyorsul.” A fogadáson ivott bor

még jobban fokozza bizonytalanságát, a fák között rácsosan beeső napsugárban „bohócöltözékké válik” a ruhája. Zavart idegállapotában véletlenül tanúja lesz a kivégzés előkészületeinek. Az üldözési mánia, a félelemérzet egyre erőteljesebben jelentkezik nála. Az addig lefojtott sérülések aktivizálódnak, a jelen körülményeibe beleszővődnek, meghatározzák cselekvéseit.

A traumák közül különösen kettő fontos. Az életveszély tudata a nisi főhercegi palotában átélte élményekkel kapcsolódik. A mosdó hideg kövén, sötétben ülő Lázár az örült György fojtogató ujjait érzi a nyakán. Az undorító kötelesség, hogy élő állatba kellett harapnia, szadista fenyegetésként tér vissza: Tarróval a kutyát akarja megetetni. Város lakásán tyúktenyészetet rendez be. Azt az inasnak jelentkező öreget, aki gyanúsán jól ért a tyúktenyésztéshez, elkergeti. Horváth iránti bizalmatlanságának egyik oka, hogy megpillantja rajta a dedinjei testőrök tetoválását, hallja, amikor Nisről beszél. Usztasa testőrei sakkozás közben Nisre terelik a szót. A válasz minden esetben gyorsan elkövetett gyilkosság. Lázár Marko hat embert öl meg.

A másik trauma szexuális eredetű. Egy Eszter nevű lány megalázó módon csalta meg. Egyszer, börtönben, utcalányoknak kiszolgáltatva undorodik meg a nőktől. Most válaszként a vele kapcsolatba kerülő Máriát megalázza, a másik lányt megöli.

Ilyen gyilkosságorsorozat csak örült követhet el. Marko tetteinek indoklását a regény a fenti vázlatos elemzésnél sokrétűbben, művészien adja. A hátborzongató víziók felidezésében mester Hernádi. A hős „lecsúszásának” pszichológiai indoklása nem kifogásolható, ezt a művészetet el kell ismerni, de ugyanez teszi problematikusá is. Truman Capot *Hidegvérrel* című regényében hasonlóan a gyilkosság lélektanát elemzi, de annak gyilkosai egyszerűen bűnözők. Lázár tetteitől nem lehet elválasztani, hogy felderítő tiszt, hogy a horvát fasiszta mozgalom tagja. Miközben előttünk válik őrzőgő gyilkossá, tetteinek lélektani fejtegetése mind öncélúbbnak tetszik. Az olvasó nem közeledhet indulat nélkül, artisztikus érdeklődéssel, és ha az első fejezetben morális bizonytalanságot éreztünk, a továbbiakban sokasodnak az erre utaló jelek.

Lázár Marko tetteinek pszichológiai szempontból kifogástalan indoklása erkölcsileg hamis. Nem fogadható el, hogy félelemből, önvédelemből cselekedett. Nem méntség, hogy jankapuszai felettesi által előidézett sokk áldozata. Szó sincs arról, hogy az „ölsz vagy téged ölnek meg” kényszerének engedelmeskedik, ahogyan Heller Ágnes Hernádit védve fogalmazza meg a problémát. Marko gátlástalanul és gyakorlottan gyilkol. Az első áldozatot, Farkast „mesterfogásokkal” vallatja, Tarró elismerően nyilatkozik róla. Amikor arról akarja meggyőzni, hogy felesleges tagadnia, figyelmezteti: „Úgy beszél, úgy forgatja magát előttem, mintha *amatőrnek* nézne. Pedig jól tudja, hogy ezt a *mesterséget* én régebben csinálom, mint maga, és azt is tudja, hogy jól csinálom...”

Állítólag „ki akar ugrani”. Figyeljük meg, hogyan ismétli Ante barátságos kocintását, amikor átnyújtja Farkasnak a nikotinnal mérgezett pálinkát: „Tessék, igya meg. Meglátja, felmelegszik tőle — mondja neki vidáman.” A „fürdetés” után: „Lázár hangja barátságos: — Megfürdöttünk, Strelec? — kérdi tőle mosolyogva.” Ugyanaz az elégedettség jelenik meg Ante arcán, amikor a leleplezett Csáfordi kivégzését határozza el, mint Lázárén, amikor Farkas holttestét sikerült eltüntetnie. Ezt az embert kellene kényszeríteni arra, hogy elvállalja a marseille-i merénylet előkészítését? A parancsnak most is engedelmeskedik, Ante utasítására gondolkodás nélkül lelövi Csáfordit. Nem attól retteg, hogy leleplezik, hogy felelnie kell a gyilkosságokért. Áldozataival nem törődik, nincs lelkiismerete.

A pszichológiai kényszer, a tudatos „sokkolás” feltételezése indokolatlan. Feletesei nem zsarolják azzal, hogy ha nem engedelmeskedik, sorsára hagyják. Ha arra törekednének, hogy bebizonyítsák, ölnie kell, vagy őt ölik meg, ezt tennék. Lázár Marko idegállapota miatt nem alkalmas arra, hogy a kiképzés vezetője legyen. Alkalmatlanságát igazolják Anteeék előtt a kis nehezteléssel tudomásul vett gyilkosságok. Kívánságait teljesítik, és amint az idegösszeomlás után felépül, megkapja azt a megbízást, amelyre őt hónapokkal korábban kiszemelték. Sok bonyodalmat, késedelmet okozott, teljes gyógyulását most valóban sokkos hatással erősítik meg. Öten kísérik Lázárt egy hegyi ösvényen, útjuk célját nem közlik vele, csak rideg parancsszavakat hall. Aztán Ante bemutatja, kétrajnyi fiatal férfi felesküszik neki a Szent Usztasa szabályai szerint. A hatszoros gyilkos feloldottan zokog a kilencszeres gyilkos vállán, és utoljára azt látjuk, hogy mosolyog.

Nincs jogunk ahhoz, hogy kétségbe vonjuk Hernádi szándékának becsületességét, vitatkozni azonban szabad és kell vele. Már jeleztük, milyen vonatkozásokban éreztük elnagyoltnak, művészileg hibásnak a *Sirokkó*-t. Elismerjük, az írónak nem kötelessége mindent elmondani, a nyilvánvalót részletezni, a szükséges információkat azonban meg kell adnia. Ezt nem kapjuk meg a „belső tisztogatás” elbeszélése során.

A módszer embertelenségéről meggyőző, de a szituációt nem tudjuk értékelni, mert mászt jelent, ha hidegvérű gyilkosok hidegvérű gyilkosokat pusztítanak el (a német fasiszta mozgalomban ilyen volt az SA felszámolása, amelyre a jelenet sor egyben-másban emlékeztet), és megint mászt, ha ugyanezeknek a módszereknek ártatlanok vagy ellenállók esnek áldozatul. Továbbá: a regény témája, problematikája eredendően politikai, társadalmi. Ezt a tartalmat a legragyogóbb pszichológiával sem lehet helyettesíteni. A horvát fasizmusnak ugyanúgy társadalmi okai voltak, mint a hitlerizmusnak. Ezek helyett Hernádi egy titkos terrorszervezet belső küzdelmeit mutatja meg, így működése misztikussá válik. Az az utalás, hogy a Horthy-fasizmus és a németek támogatását élvezik, magyarázatnak kevés.

A főszereplő útjának megrajzolásával a figyelmet a társadalmi-politikai indítékokról még inkább lélektani síkra tereli. Fogadjuk el azt az érvelést, hogy a történelmi háttér megrajzolását az író szándékosan hagyta vázlatosra, a választott műfaj nem birt el többet. Csak azt akarta vizsgálni, hogyan jutott el az egyén a fasiszta mozgalomba, miért váltak ezek terrorlegényekké. Ez a jog kétséges ugyan, mert kulcsszereplőkkel dolgozik, és még inkább azért, mert amire az így megmaradt történetből következtethetünk, tartalmilag sekélyes, művészileg egyszerűsítő.

A problémát nem akarta sematikusan megközelíteni, a forma mutatja, milyen görcsösen igyekezett, hogy a sablonost elkerülje. A szikár párbeszéd, az asszociatív képrendszer, a szürrealista leírás azonban még védelmezői szerint is egyetlen művet eredményeztek. Stílusa sallangossá, homályossá vált, az egyszerűt bonyolította vele. Lázár tanyai szobájában a székeken rézcseggők vannak, amelyek a legapróbb mozdításra is megszólalnak. A csengőszót úgy emeli ki a hétköznapiából, hogy visszahangsúlyozza: „Az apró rézcseggők megnőnek, betöltik a szobát, aztán lassan elcsendesednek.” A leszállás előtt köröző repülőgépek erősödő-távolodó motorzúgását így érzékelteti: „Ketyegő, erőszakos hangjuk a szél erezetéhez tapad, felerősödik, visszafordul, kinagyítva belecúsúzik a csend szemcséi közé.”

Amit — Heller Ágnes elegáns megfogalmazása szerint — a bemutatott „végső emberi magatartásról” megtudunk, az ugyan örök igazság, de mint ilyen, a leglaposabb közhely, és nem új művészi igazság. Vannak emberek, akik félelemből aljasodnak el. Kellott ezt bizonyítani? Vagy másként fogalmazva: az SA és az SS tagjai, az usztasák és a nyilasok, a vaspárdisták és a volksbundisták, a koncentrációs táborok őrei pszichopáták voltak, Lázár Marko örült, Hitler is örült. A fasizmus pszichológiai megközelítésben azt jelenti, hogy elmebetegek kezébe került a hatalom. Pedig a fasizmus — Hernádi jól tudja — nem egy vagy sok ezer örült műve volt. Bizonyos, hogy a fasizmust igazi művészi indulattal akarta bemutatni a *Sirokkó*-ban. A szándék nemes, az eredmény kevés, a tanulságok elavultak.

A hely vajudott, és szült egy egeret. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1969.*)

KARDOS JÓZSEF

MOLDOVA GYÖRGY: AZ ELBOCSÁTOTT LÉGIÓ

Moldovától megszoktuk már, hogy nagyon váltakozó színvonalú alkotások kerülnek ki a keze alól. Felejthetetlen sorsokat, jellemeket, helyzeteket — egyszóval műveket — már szép számmal alkotott eddig is; olyanokat, amelyek mai prózánk egyik legizgalmasabb, legeredetibb és legtöbbit ígérő tehetségévé avatják. Akadnak viszont olyan írásai is, amelyekben nincs maradó élményt nyújtó emberi sors, helyzet, jellem stb., hanem legfeljebb csalódottságunk érzése fűződik sokáig hozzájuk.

Az *elbocsátott légió* ez utóbbiak közé tartozik. Pedig témáját tekintve abba a körbe illeszkedik, ami eddigi munkásságának legmeghatározóbb élményköre, s amiből nagyon sok igen jó Moldova-írás született: a személyi kultusz és 1956 problematikájához kapcsolódik. Emellett lényegében folytatása az író egyik előző — színvonalas írásai közé tartozó — regényének. Márcsak ezek miatt is tanulságos lehet a mostani sikertelenség okait fűrkészni.

Smidt Flórián és Nagy Zsófia régi ismerősünk a *Magányos pavilon*-ból. 1962-es megjelenésekor ez a *Kisregény* bizonyos értelemben úttörő jellegű munka volt: az első olyan mű az 56-os témát feldolgozó közül, amelyben ez a bonyolult társadalmi helyzet elsődlegesen nem az *eseményességen* keresztül, nem a megtörtént dolgok (pl. a 23-i utcai felvonulás, tüntetés, majd a rádió ostroma stb.) külsőleges leírása révén ábrázolódott, hanem ennél sokkal mélyebbre hatóan, alapvetően a *jellemeken*, emberi egyéniségek, magatartások prizmján keresztül nyert megjelenítést. Az talán